

DAVLAT IQTISODIY XAVFSIZLIGINING OBYEKTI, MAHALLIY VA MINTAQAVIY EKOLOGIK OMILLARI

Ibrogimov Sherzodbek Xalimjon o'g'li

Namangan muhandislik-qurilish instituti

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi,

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

ORCID:0009-0000-2604-8422

E-mail: ibrogimovsherzodbek@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat iqtisodiy xavfsizligining obyektlari, ularning barqaror rivojlanish jarayonidagi o'rni hamda mahalliy va mintaqaviy ekologik omillar ta'siri tahlil qilinadi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda ekologik muammolarni e'tiborga olish zarurligi asoslab beriladi. Mahalliy darajadagi resurslardan oqilona foydalanish, mintaqaviy ekologik muvozanatni saqlash va ekologik inqirozlarning iqtisodiyotga ta'siri masalalari yoritiladi. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlik strategiyasini ishlab chiqishda ekologik omillarning kompleks baholanishi va ularni boshqarish mexanizmlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Davlat iqtisodiy xavfsizligi, obyekt, ekologik omillar, mahalliy resurslar, mintaqaviy muvozanat, barqaror rivojlanish, ekologik xavf, iqtisodiy strategiya.

Аннотация

В данной статье рассматриваются объекты экономической безопасности государства, их роль в процессе устойчивого развития, а также влияние местных и региональных экологических факторов. Обоснована необходимость учета экологических проблем при обеспечении экономической безопасности. Освещаются вопросы рационального использования местных ресурсов, сохранения регионального экологического баланса и воздействия экологических кризисов на экономику. Кроме того, анализируются механизмы комплексной оценки и управления экологическими факторами в разработке стратегии экономической безопасности.

Ключевые слова: Экономическая безопасность государства, объект, экологические факторы, местные ресурсы, региональный баланс, устойчивое развитие, экологическая угроза, экономическая стратегия.

Abstract

This article examines the objects of state economic security, their role in the process of sustainable development, and the impact of local and regional environmental factors. The necessity of considering ecological issues in ensuring economic security is substantiated. The paper highlights the rational use of local resources, the preservation of regional ecological balance, and the consequences of ecological crises on the economy. In addition, mechanisms for the comprehensive assessment and management of environmental factors in the development of an economic security strategy are analyzed.

Keywords: State economic security, object, environmental factors, local resources, regional balance, sustainable development, ecological threat, economic strategy.

KIRISH

Davlat iqtisodiy xavfsizligi milliy manfaatlarni himoya qilish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholining farovonligini kafolatlashga qaratilgan strategik tizim sifatida talqin etiladi. Uning obyekti sifatida tabiiy resurslar, ishlab chiqarish quvvatlari, moliyaviy barqarorlik, mehnat salohiyati hamda ekologik muhit muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ekologik omillar iqtisodiy xavfsizlikka bevosita ta'sir etib, resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishning ekologik talablarga mosligi va yashil texnologiyalarni joriy etish darajasini belgilab beradi.

Mahalliy darajada suv resurslaridan samarasiz foydalanish, chiqindilarni qayta ishlashdagi muammolar va atmosfera ifloslanishi iqtisodiy xavfsizlikka tahdid solayotgan bo'lsa, mintaqaviy miqyosda transchegaraviy suv taqchilligi, cho'llanish, Orol-bo'yi inqirozi va iqlim o'zgarishi jarayonlari asosiy xavf omillaridan hisoblanadi. Shu bois O'zbekiston uchun uglerod neytralligiga erishish, yashil energetika ulushini oshirish hamda ekologik muammolarning iqtisodiy xavfsizlikka ta'sirini kamaytirish dolzarb strategik vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy xavfsizlik tashqi va ichki tahdidlarga qarshilik ko'rsatishga imkon beradi, milliy iqtisodiyotning fuqarolar, jamiyat va davlat ehtiyojlarini ma'lum darajada qondirish uchun kengaytirilgan o'zini o'zi ishlab chiqarish qobiliyatini tavsiflaydi. Iqtisodiy xavfsizlik murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy hodisa bo'lib, turli muhim xususiyatlar va namoyon bo'lish shakllari bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash xavfsiz darajadan og'ishlarga javob berishga asoslanadi, ya'ni refleksli boshqaruv metodologiyasi qo'llaniladi. Shuning uchun, faqat anomaliyaning shakllanishi harakatga undaydi. Bunday yondashuv o'z vaqtida aniqlash va uning paydo bo'lish bosqichida tegishli javob berish imkoniyatini yo'qotishiga olib keladi. Davlat faqat inersiya tufayli mavjud bo'ladi va bu passiv xavfsizlikdir[1].

Shubhasiz, bunday tizim, birinchi navbatda, uning asosiy, lekin eng zaif elementi — shaxs va fuqaro uchun juda xavflidir. Jamiyatning ijro etuvchi mexanizmi sifatida davlat ham shaxsning muammolaridan aziyat chekadi, lekin bu odamdan ancha kam. Globallashtirish jarayonlari va xalqaro iqtisodiy integratsiyaning faol rivojlanishi sharoitida murakkab ijtimoiy tizim sifatida xavfsizlikni ta'minlash chora-tadbirlari uning murakkabligi va ko'p qirraliligini hisobga olishi kerak, bu murakkab real hodisa sifatida “davlatning iqtisodiy xavfsizligi” toifasining mohiyati va muhim xususiyatlarini o'rganishning muhim dolzarbligini belgilaydi. Iqtisodiy xavfsizlikning ko'p qirraliligi uning mavjudligining asosiy impulsalaridan biri sifatida noaniqlikka asoslangan “tahdid”, “xavf” va “xatar” kabi toifalar bilan chambarchas bog'liqligi va doimiy o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi. Noaniqlik har qanday iqtisodiy voqelikning asosiy atributi bo'lib, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar manbai bo'lib, davlat xavfsizligini tashqi va ichki xarakterdagi zamonaviy tahdidlardan ta'minlash

kontekstida ushbu toifalarning mohiyati va mazmunini yanada chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

Milliy iqtisodiy xavfsizlik tizimini shakllantirish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning maqsad va tamoyillaridan kelib chiqib, iqtisodiy sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish, ushbu sohada davlat institutlarini yaratish, ular faoliyatining asosiy yo'nalishlari hamda vositalarini belgilash, shuningdek, ushbu faoliyat ustidan nazorat tizimini o'rnatish orqali amalga oshirilishi kerak. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi qonun" 5.03.2018 yildagi O'RQ-471-sonli qonuniga binoan, 4-modda: davlat xavfsizligi - O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumining, suverenitetining, hududiy yaxlitligining va boshqa davlat manfaatlarining tashqi hamda ichki tahdidlardan himoyalanganlik holati bo'lib, u O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanishini hamda fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklari ro'yobga chiqarilishini ta'minlaydi[2].

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda davlat iqtisodiy xavfsizligining obyekti hamda mahalliy va mintaqaviy ekologik omillar o'zaro ta'sirini tahlil qilish uchun tizimli yondashuv metodologiyasi qo'llanildi. Mazkur yondashuv iqtisodiy xavfsizlikni kompleks tizim sifatida ko'rib chiqib, uning ichki (resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligi, ekologik barqarorlik) va tashqi (mintaqaviy ekologik inqirozlar, transchegaraviy resurslar, iqlim o'zgarishi) omillar bilan bog'liqligini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, taqqoslama tahlil usuli orqali mahalliy ekologik muammolar bilan mintaqaviy xavflar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik o'rganilib, O'zbekiston iqtisodiy xavfsizligiga ekologik omillarning bevosita ta'sir darajasi baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

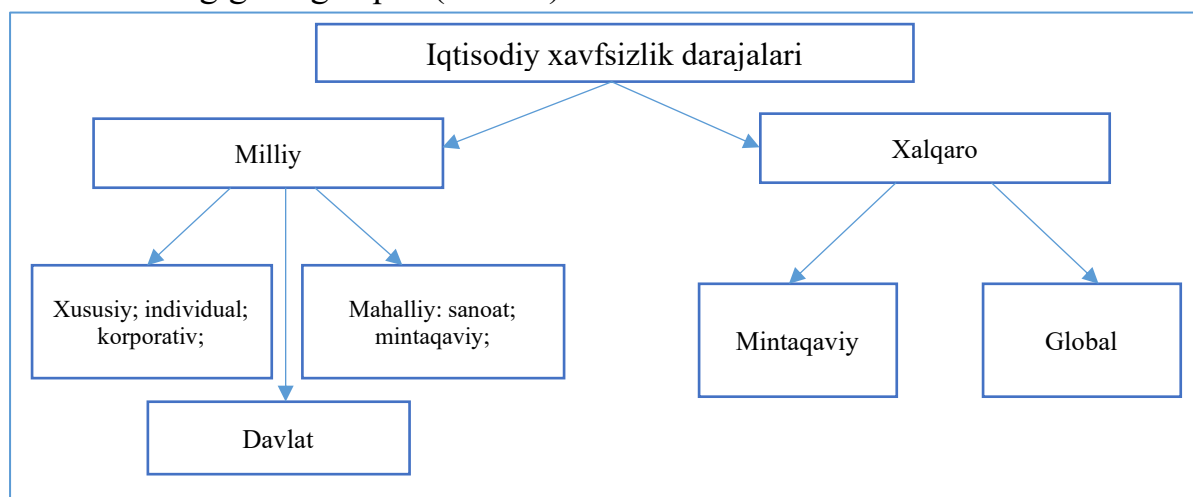
Iqtisodiy nuqtai nazardan, iqtisodiy xavfsizlikni davlatning davlat holati deb hisoblash maqsadga muvofiqdir, unga ko'ra u o'z aholisining farovon hamda samarali hayoti uchun shart-sharoitlarni yaratish, rivojlantirish, kelajakda uning iqtisodiyotini istiqbolli rivojlantirish va umuman farovonlikni oshirish imkoniyatini beradi.

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar — bu tashkilot uchun potensial yoki real yo'qotishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan adolatsiz raqobat va qonunlar hamda qoidalarning buzilishi bilan bog'liq bo'lgan beqarorlashtiruvchi tabiiy omillar yoki subyektiv omillarning ta'siri.

Hozirgi bosqichda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligiga asosiy tahdidlar: yashirin iqtisodiyotning yuqori darajasi, inflyatsiya va byudjet taqchilligining o'sishi, yalpi kapital shakllanishining kamayishi, ishsizlikning o'sishi, noqulay investitsiya muhiti, davlat qarzining haddan tashqari yuqori darajasi, nazoratsiz migratsiya jarayonlari, siyosiy beqarorlik va boshqalar. O'zbekiston Respublikasining yangi boshqaruv mexanizmini takomillashtirish va rivojlantirish. iqtisodiy xavfsizlik milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi hamda umumiy hayotiyligini oshirishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarga faqat obyektни butunlay yo‘q qiladigan (resurslarga kirishni to‘liq cheklash, mamlakat iqtisodiy tizimini yo‘q qilishga olib keladigan pul aylanishining tartibsizligi va boshqalar) yoki unga jiddiy zarar etkazadigan ijtimoiy-iqtisodiy omillar va hodisalarni kiritish odatiy holdir. Ikkinchisini tahdidlarga bog‘lashda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi, chunki raqobat sharoitida xavf davlatning iqtisodiy tizimi faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida iqtisodiy va iqtisodiy bo‘lmagan omillarning bosimi ostida shakllangan inqirozli vaziyatda milliy xavfsizlik bo‘yicha amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan Milliy iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar ro‘yxati iqtisodiy xavfsizlikning har bir tarkibiy qismi uchun tizimli va qo‘shimcha ravishda olingan tahdidlarni aniqlash bilan to‘liq qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Shu bilan birga, qisqa muddatli istiqbolda davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisalar milliy iqtisodiyotning iqtisodiy rivojlanishi, innovatsion faollikni oshirish, yanada oqilona energiya siyosati va boshqalar uchun rag‘bat bo‘lishi mumkin. Demak, davlatning milliy xavfsizligining holati iqtisodiyotning yashovchanligi, uning samaradorligi, harakatchanligi, raqobatbardoshligiga bog‘liqdir (1-rasm).

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligi darajasi¹

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar iqtisodiy tizimning holati va rivojlanish darajasiga qarab o‘zgaradi va har bir alohida davlat uchun tabiati va jiddiylik darajasi farqlanadi. Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar – mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy manfaatlarini bosuvchi hodisa hamda jarayonlardir. Doimiy monitoring va iqtisodiy xavfsizlikka asosiy tahdidlarni aniqlash uni kerakli darajada saqlashni sezilarli darajada osonlashtiradi, shuningdek, tahdidlarning salbiy ta‘sirini kamaytirish yoki ularni to‘liq bartaraf etish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlarni o‘z vaqtida ishlab chiqish va amalga oshirish imkonini beradi.

¹ Muallif ishlanmasi

Umuman olganda, tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, milliy manfaatlarga tahdidlar dinamikasini tahlil qilish tahdidlarning paydo bo'lishi va namoyon bo'lishining quyidagi xronologik qonuniyatlarini aniqlashga imkon berdi:

- tahdidlar dinamikasi maxsus ritmga bo'ysunadi, bu sikllik (bosqichlar), rivojlanishning dastlabki bosqichdan yakuniygacha va aksincha, turli bosqichlardan o'tish qobiliyati bilan tavsiflanadi;

- tahdidlar ma'lum barqarorlik bilan tavsiflanadi (qarama-qarshi kuchlar ta'sirida uning optimal harakat yo'nalishidan chetga chiqish qobiliyati, lekin ularning ta'sirining zaiflashishi bilan dastlabki holatiga qaytish);

- tahdidlar to'lnga o'xshash ritmlarga bo'ysunadigan obyektlarga ta'sir qiladi: ular obyekt ichki beqarorlik holatida bo'lganda faollashadi hamda barqarorlik va ularga qarshi turish qobiliyatiga ega bo'lganda yo'qoladi;

- turli tahdidlarning ta'sir qilish ritmlari mos kelishi mumkin, bu esa davlatning butun xavfsizlik tizimini yo'q qilishga qodir bo'lgan global multiplikativ tahdidning shakllanishiga olib keladi.

Davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning paydo bo'lishi va namoyon bo'lishining aniqlangan qonuniyatlariga qaramay, ularni tasniflashda murakkablik mavjud bo'lib, ushbu tahdidlarning manbalari bo'lgan umumiy buzg'unchi omillar bilan bir-biriga bog'langan tahdidlarning murakkab o'zaro ta'siri bilan izohlanadi. Milliy iqtisodiy xavfsizlikka xavf va tahdidlar majmuini struktura qilish uchun biz ularni bir qator belgilarga ko'ra tasniflashni taklif qilamiz (1-jadval).

1-jadval

Davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid va tahdidlarning tasnifi¹

Tasniflash xususiyati	Tahdidlar	Qiyinchiliklar
Vogea muhiti	Tashqi, ichki	
Ta'sirning intensivligi	Katta, o'rta, kichik	-
Tarkib	Siyosiy, harbiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, innovatsion, axborot va boshqalar.	
Namoyish ko'lami	Global, makromintaqaviy, milliy, mintaqaviy, mahalliy	
Harakatning tabiati	Doimiy, davriy, vaqtinchalik	-
Ahamiyati	Birlamchi, ikkinchi darajali	Muhim, ahamiyatsiz
Mumkin oqibatlar	Falokatli, tanqidiy	Progressiv, regressiv

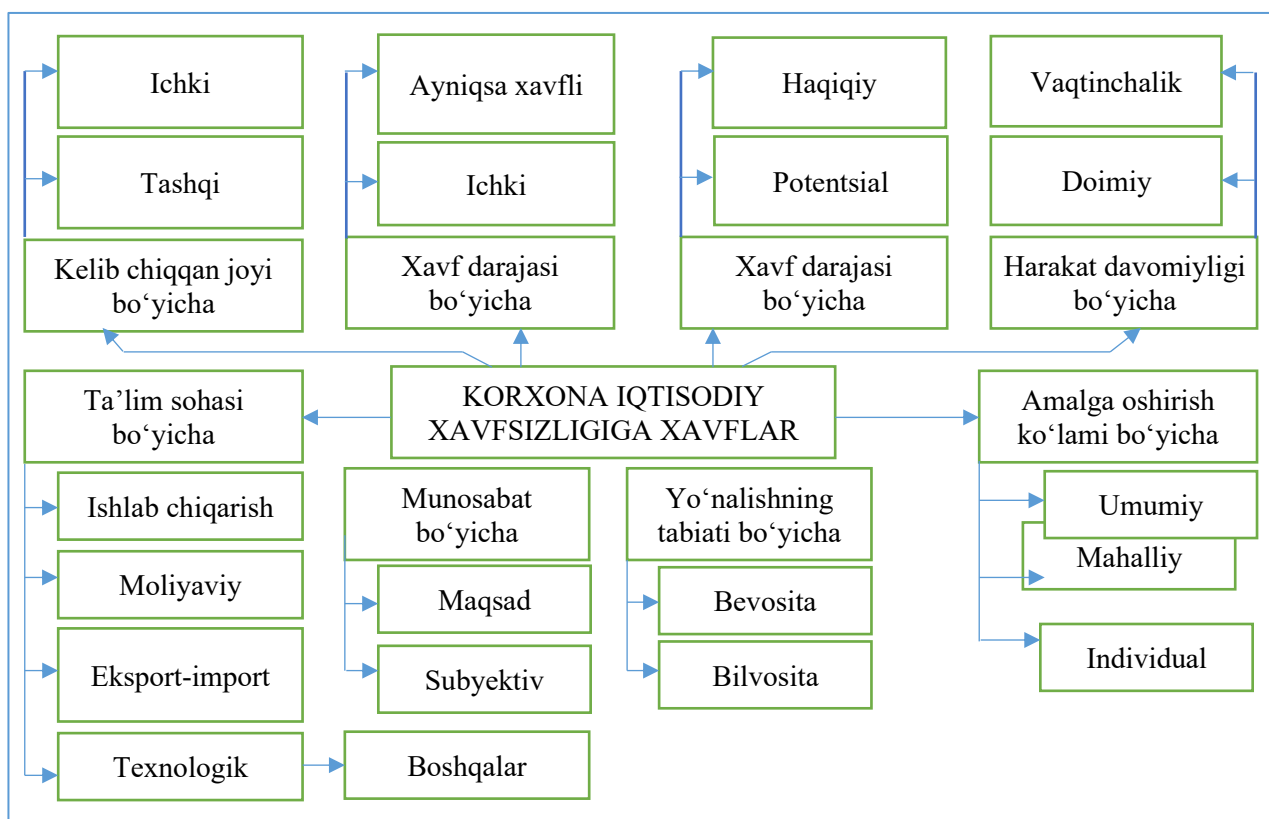
Jadvaldan ko'rinib turibdiki, individual xususiyatlar uchun belgilangan turlar ham tahdidlar, ham davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar uchun umumiydir. Davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning paydo bo'lishining zaruriy shartlari alohida mansabdor shaxslar va xo'jalik yurituvchi subyektlarning ongli yoki ongsiz xatti-harakatlari, shuningdek obyektiv holatlarning kombinatsiyasi (mamlakat bozorlarining iqtisodiy holati, fors-major holatlari, fan, texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etish) bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, tahdidlarning manbalari obyektiv va subyektiv bo'lishi mumkin. Davlat organlari, korxonalar yoki xo'jalik xavfsizligini ta'minlovchi boshqa subyektlarning samarasiz faoliyati natijasida yuzaga keladigan

¹ Muallif ishlanmasi

salbiy ta'sirlar subyektiv, inson omili aybisiz yuzaga kelgan salbiy ta'sirlar esa obyektiv hisoblanadi.

Tahdidning oldini olish nuqtai nazaridan diagnostika obyektiv xavfsizlik omillarining tahliliga asoslanishi kerak, bunga ilmiy tadqiqotlarda, daromadlar hajmining o'zgarishi va ularning taqsimlanishi keltirilgan bo'lib, bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning ahvolini yomonlashtiradi, bandlik darajasining keskin o'zgarishi, inflyatsiya, bozorga kirish, xom ashyo etkazib berishning qisqarishi va boshqalar, iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarni tizimlashtirishning birinchi bosqichi milliy iqtisodiy manfaatlarni amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan va davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan salbiy omillarning butun majmuasini ajratishdir.

Tahdidlar xavfning eng o'ziga xos va to'g'ridan-to'g'ri shakli, ya'ni o'ziga xos namoyon bo'lish shakli hamda harakat usuli yoki turli subyektlarning manfaatlariga xavf tug'diradigan shartlar va omillar majmui bilan tavsiflangan dolzarb joriy xavf hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlikka tahdid deganda iqtisodiy manfaatlarni amalga oshirishni qiyinlashtiradigan yoki imkonsiz qiladigan, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tizim, qadriyatlar hamda hayotni ta'minlash uchun xavf tug'diradigan aniq yoki potensial harakatlar tushuniladi[3].

2-rasm. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning tasnifi¹

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar moliyaviy tizim va korxonaning o'zining holati va rivojlanish darajasiga qarab turlicha bo'lib, tabiati hamda jiddiylik darajasiga ko'ra farqlanadi. Umuman olganda, korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga

¹ Muallif ishlanmasi

tahdidlarni tasniflash quyidagi parametrlar bo'yicha amalga oshirilishi mumkin (2-rasm).

Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining real statistik ko'rsatkichlari bo'lib, ular iqtisodiy sohadagi hodisalar va tendensiyalarni eng to'liq tavsiflaydi. Iqtisodiy xavfsizlik darajasini aniqlashning ajralmas qismi nafaqat korxonaning iqtisodiy xavfsizligi ko'rsatkichlarining ma'lum bir to'plamini, balki ularning chegara qiymatlarini ham belgilashdir. Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining chegara qiymatlari miqdoriy qiymatlar bo'lib, ularning buzilishi iqtisodiyotda salbiy tendensiyalar va tahdidli jarayonlarni keltirib chiqaradi[4].

Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining ularning maksimal ruxsat etilgan qiymatiga yaqinlashishi korxonaning iqtisodiy faoliyatiga tahdidlarning kuchayishi chegara qiymatiga teng yoki chegara qiymatlaridan oshib ketishi — korxonaning beqarorlik va ijtimoiy nizolar zonasiga kirishi, aslida korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga real tahdid ekanligini ifoda etadi. Shuni hisobga olgan holda, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi ko'pincha ko'rsatkichlarning ma'lum chegara qiymatlarini qondiradigan ma'lum bir holat sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv mavjud bo'lish huquqiga ega, chunki u boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos sifatida iqtisodiy vaziyatning ma'lum bir kesimini qayd etish imkonini beradi. Biroq, iqtisodiy xavfsizlikni progressiv va dinamik hodisa sifatida kengroq tushunish tavsiya etiladi, chunki iqtisodiyotni statik deb hisoblash mumkin emas.

Agar davlatda rivojlanish va iqtisodiy o'sish kuzatilsa, u holda iqtisodiy xavfsizlik mustahkamlanadi hamda uning chegaraviy qiymatlari yuqori qiymatlarga o'tkaziladi yoki iqtisodiy tizimning yangi darajasi va yangi sifat holatini aks ettiruvchi yangi ko'rsatkichlar joriy etiladi. Iqtisodiy tanazzul va iqtisodiy inqiroz odatda ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning barqarorligiga tahdid hamda xavf-xatarlar bilan birga keladi va ko'rsatkichlarning xavfsizlik ko'rsatkichlarining ruxsat etilgan maksimal darajasiga yaqinlashishiga olib keladi. Shunga ko'ra, moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlarining o'ziga xos chegara qiymatlarining dinamizmi ularni aprior aniqlashda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi, shuning uchun ularni ma'lum bir uzoq muddatga aniqlash qiyin.

Shuning uchun iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining chegaraviy qiymatlari tizimini ishlab chiqish iqtisod fanining eng dolzarb va muhim vazifalaridan biridir[5]. Shunday qilib, ko'plab nazariy hamda uslubiy jihatlarning qarama-qarshiligi nazariy asoslashni va bir qator yangi toifalar, mezonlar va ko'rsatkichlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Bu esa korxonaning iqtisodiy xavfsizligining asosiy tendensiyalarini va uni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar tizimini tavsiflash hamda tahlil qilish imkonini beradi. Faqatgina nazariy tamoyillar va tushunchalarni amaliy harakatlar bilan uyg'unlashtirish korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ishonchli mexanizmini yaratishga imkon beradi.

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar tizimini aniqlash nafaqat hududiy iqtisodiyot doirasida tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish, balki boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish jarayonida ushbu ma'lumotlardan foydalanishi kerak bo'lgan tadbirkorlik subyektlarining kundalik faoliyati uchun ham muhimdir. Agar tahdid

paydo bo'lishining o'ziga xos xronologiyasiga amal qiladigan bo'lsak, unda birinchi navbatda xavf paydo bo'ladi, ya'ni salbiy oqibatlarining "bo'lish ehtimoli", keyin "salbiy harakat ehtimoli"ni ko'rsatadigan xavf paydo bo'ladi va nihoyat, salbiy oqibatlarga olib keladigan harakatlarning aniq amalga oshirilishiga olib keladigan tahdid paydo bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining asosiy real va potensial tahdidlar aniqlangan (Ilova B. 1-jadval).

Amaldagi qonunchilikning kamchiliklari shundaki, iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar faqat milliy xavfsizlik doirasida ko'rib chiqiladi, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar esa iqtisodiy xavfsizlik darajasini hisoblash bo'yicha uslubiy tavsiyalar bilan belgilangan davlatning iqtisodiy xavfsizligining alohida tarkibiy qismlari bo'yicha tizimlashtirilmaydi. Bundan tashqari, yuqorida qayd etilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek, Moliya sohasida milliy xavfsizlikni ta'minlash konsepsiyasi[6] davlat iqtisodiy xavfsizligining ayrim sohalarida tahdidlarni belgilab beradi, qolgan tarkibiy qismlarda esa davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar qonunchilik darajasida e'lon qilinmagan va amalda e'tiborga olinmagan.

Tizimli tahdidlarning milliy iqtisodiyotning moliyaviy va boshqa sohalariga salbiy ta'sirini e'tiborsiz qoldirish tizimli inqirozga olib keldi va qo'shimcha, tubdan yangi siyosiy va harbiy muammolarning paydo bo'lishi O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar darajasining keskin o'sishiga olib keldi. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligi, shu jumladan uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning strategik ustuvor yo'nalishlari tubdan o'zgarganligini hisobga olgan holda, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning amaldagi qonunchiligini muvofiqlashtirish, xususan, potensial va real tahdidlarning yangi ro'yxatini aniqlash zarur. Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida moliyaviy xavfsizlikka tahdidlarni alohida ta'kidlash kerak, ular zamonaviy sharoitda maksimal darajada ta'sir ko'rsatadi va davlat moliya tizimini isloh qilish doirasida ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqishni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning yuqoridagi(Ilova B. 1-jadval) ro'yxati to'liq emas. Ularning assortimenti doimiy ravishda o'sib bormoqda va shuning uchun O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning samarali mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish kerak, buning yordamida nafaqat tartibga soluvchi tahdidlarni boshqarish, balki bugungi voqelikka muvofiq, iqtisodiy sohada milliy xavfsizlikka tahdidlarning kuchayishiga yordam beradigan omillar va tendensiyalarni o'z vaqtida aniqlash mumkin bo'ladi.

Xavf har qanday faoliyat bilan birga bo'lishini hisobga olsak, tahdidlar ham uning o'zgarmas atributidir. Tahdid darajasi va uning xavf shakliga o'tishi xavf darajasi bilan tavsiflanadi, bu esa, o'z navbatida, yuzaga kelishi hamda korxona faoliyatiga ta'sir qilish ehtimoli bilan belgilanadi. Ya'ni, qabul qilingan xavf darajasida tashqi va ichki muhit omillarining salbiy ta'siri faoliyatga tahdid sifatida qaraladi hamda xavfning kritik darajasiga erishilganda tahdid xavf shaklini oladi.

O'zbekiston Respublikasining turli sohalarda iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligi so'zsizdir. Shunday qilib, tashqi

iqtisodiy xavfsizlikdagi keskinlikning saqlanib qolishi ishlab chiqarish, investitsiya va innovatsion xavfsizlikka ta'sir qilishi mumkin. Tashqi iqtisodiy faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi va tashqi savdo xavfsizligiga tahdid solishi mumkin. O'z navbatida, ishlab chiqarish quvvatlarining vayron bo'lishi va salbiy tashqi savdo balansi tufayli eksport salohiyatining yo'qolishi tashqi iqtisodiy xavfsizlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday sharoitda barqarorlikni ta'minlash uchun logistika yo'nalishlarini to'sib qo'yish va ishlab chiqarish quvvatlarini tiklashga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'rish muhim ahamiyatga ega.

Inqiroz sharoitida investitsiya va innovatsion faoliyat avvalgi sur'atlarini yo'qotishi mumkin, shuning uchun ushbu hududni tiklash ehtiyojlarini tushunish kelajakdagi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhimdir. Bunday jihatni kiritish tiklanish davrida investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun tegishli strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Inqiroz sharoitini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan sarmoyaviy va innovatsion xavfsizlik bo'yicha ixtisoslashtirilgan chora-tadbirlar rejasi ushbu muhim sohada barqarorlikni saqlash hamda ta'minlashning samarali vositasi bo'lishi mumkin. Bu investitsion va innovatsion strategiyalarni og'ir sharoitlariga moslashtirishga yordam beradi va undan keyingi davrda ushbu sektorning rivojlanishini tiklashga yordam beradi.

Mamlakatimiz iqtisodiy xavfsizligini samarali ta'minlashda mazkur chora-tadbirlarni tegishli davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda muvofiqlashtirish hamda amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy vaziyatning barqaror yaxshilanishini ta'minlashda ushbu jihatlariga e'tiborni davom ettirish muhim ahamiyatga ega. Xatarlarni kamaytirishni baholash davlat va biznesning urush sharoitlarining milliy iqtisodiyotga ta'sirini moslashtirish hamda kamaytirishga qaratilgan aniq harakatlarining natijasi bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni faol raqamlashtirishning zamonaviy sharoitida milliy iqtisodiyotni o'zgartirish davlatning iqtisodiy xavfsizligining zaruriy sharti va yuqori tuzilmasi sifatida O'zbekiston Respublikasining axborot muhiti xavfsizligini ta'minlash orqali tahdidlar, xavf hamda tahdidlarga qarshi kurashishning tubdan yangi yondashuvlari va mexanizmlarini shakllantirish masalasini dolzarblashtirmoqda. Raqamli firibgarlik, kriptovalyuta bozoridagi muammolar, kiberhujumlar, kiberterrorizm, korxonalarning moliyaviy resurslari va jadal iqtisodiy rivojlanish uchun innovatsion hamda intellektual investitsiyalar, mehnat bozorining o'zgarishi natijasida ish o'rinlarining yo'qolishi — bu raqamlashtirish sharoitida biznesning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan muammolarning to'liq ro'yxatidan uzoqdir[7].

Bundan tashqari, hozirgi zamonaviy odatiy urushning asosiy elementlaridan biri axborot urushi ekanligini ko'rsatdi. Shu bois O'zbekistonda xavfsizlikka yo'naltirilgan axborot muhitini shakllantirish davr talabidir. Axborot texnologiyalarini joriy etish bilan bog'liq bo'lgan davlatning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir qilishning klassik bo'lmagan omili dezinformatsiya sifatida aniqlanishi mumkin, bu bir qator xususan, milliy moliyaviy razvedka bo'limiga xabar qilingan shubhali moliyaviy operatsiyalar miqdori ko'rsatkichlar yordamida baholanadi.

Dezinformatsiya iqtisodiyot samaradorligiga, xususan, yalpi ichki mahsulot hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, chunki ularning katta qismi noqonuniy iqtisodiy munosabatlar sohasida shakllanadi. Dezinformatsiyaning ijtimoiy xavfi aniqlanmagan dezinformatsiyani aniqlangan dezinformatsiyaga aylantirish orqali kamayadi va dezinformatsiyani aniqlashning yuqori ehtimoli odamlarni uni tarqatishdan qaytaradi. Dezinformatsiyaga qarshi kurashishning muhim omili hokimiyat va himoya organlari tomonidan taqdim etilayotgan axborot sifatini himoya qilish, aholining ushbu ma'lumotlarga ishonchini oshirishdan iborat.

Bu xavfsizlik choralari amalga oshirishda fuqarolarning ishonchi va intizomini ta'minlashi kerak, lekin davlat vakillari ham asosiy tamoyillarga to'liq rioya qilishlari kerak. Raqamli tavakkalchilik va tahdidlarga qarshi kurashish davlatning investitsion jozibadorligini oshirish, ichki muammolarni hal qilish hamda jahon hamjamiyati bilan birlashish uchun muhim strategik maqsadi hisoblanadi. Tahdidlar tarqalishiga qarshi samarali kurashish davlatning iqtisodiy xavfsizligini monitoring qilish, tegishli strategik, taktik va tezkor boshqaruv choralari ishlab chiqish hamda amalga oshirishga asoslanadi. Ushbu monitoring iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan bugungi kungacha e'tibordan chetda qolgan raqamli infratuzilma va dasturiy ta'minot sohalariga ham kengaytirilishi kerak.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq oldindan aytib bo'lmaydigan tahdidlar bevosita ta'sirga duchor bo'lmaganligi sababli, ularni odatda oldini olish mumkin emas, shuning uchun faqat mamlakatda xavfsizlikka yo'naltirilgan axborot muhitini shakllantirish uchun ularning ta'sirini kamaytirish yoki iqtisodiy xavfsizlikning tegishli omillariga bilvosita ta'sir qilish choralari ishlab chiqish mumkin. Faoliyatni diversifikatsiya qilish, biznes modellarini moslashtirish va iqtisodiy faoliyatni tiklash xavf hamda tahdidlarning o'zgarishi sharoitida davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining ruxsat etilgan maksimal qiymatga yaqinlashishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga tahdidlarning kuchayganligini va chegara yoki chegaradan oshib ketishi jamiyatning beqarorlik va ijtimoiy ziddiyatlar zonasiga kirganligini, aslida iqtisodiy xavfsizlikka haqiqiy tahdid ekanligini ko'rsatadi. Iqtisodiy tahdidlar orasida yashirin iqtisodiy munosabatlarning ishlashini ta'minlash mexanizmi sifatida jinoiy daromadlarni legallashtirish, uyushgan jinoyatchilikning iqtisodiy salohiyatini ko'paytirish va boshqalar alohida o'rin tutadi. Shu sababli, moliya tizimining faol rivojlanishi, moliyaviy operatsiyalarning texnologik takomillashuvi, transmilliy jinoyatchilikning milliy iqtisodiyotlarga kirib borishi natijasida jinoiy daromadlarni legallashtirish muammosi orqali global moliyaviy bozor tahdidini yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Shuning uchun jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish milliy iqtisodiy xavfsizlik muammosi bo'lib, ushbu ijtimoiy xavfli hodisaning tarqalish tabiati va omillaridan xabardor bo'lishni, shuningdek, xalqaro standartlarga mos keladigan tegishli huquqiy yordamni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligiga jiddiy tahdidlar qatoriga iqtisodiyotning haddan tashqari

ochiqligi kiradi. Iqtisodiyotning strategik nuqtai nazardan ochiqligi to'g'ri yo'l ekanini iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarning jahon tajribasi ham tasdiqlaydi.

Iqtisodiyotning oqilona ochiqligi uning samaradorligi, raqobatbardoshligi va harakatchanligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ichki iqtisodiyotning xalqaro mehnat taqsimotiga kirishining har qanday sharoiti, bozor munosabatlarining yetuk emasligi, iqtisodiyotning inqirozli holati bunday ochiqlik darajasini aniqlashda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Iqtisodiyotni ochishda ichki ishlab chiqarish, moliya va bank tizimi, pul muomalasi, strategik tarmoqlar hamda ishlab chiqarish sohalari xavfsizligi holatini hisobga olish kerak, bu esa aslida iqtisodiy xavfsizlik funksiyasidir[8].

Jamiyat, milliy iqtisodiyot va butun jahon iqtisodiy tizimi faoliyatining dinamik sharoitlari tufayli davlatning iqtisodiy xavfsizligi holatiga ichki hamda tashqi tahdidlarning ta'sir darajasi doimiy ravishda o'zgarib turadi. Odatda, davlatning iqtisodiy xavfsizligi holatiga hal qiluvchi ta'sir ichki tahdidlar tomonidan amalga oshiriladi, ammo ba'zi hollarda tashqi tahdidlarning halokatli ta'siri ichki tahdidlardan sezilarli darajada oshib ketishi mumkin va ichki hamda tashqi tahdidlarning kompleks ta'siri, qoida tariqasida, umumiy tahdidning kuchayishiga olib keladi. Milliy iqtisodiyotining rivojlanishini tavsiflovchi inqiroz tendensiyalari O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligiga ichki tahdidlarni tashqi tahdidlardan ancha yuqori bo'lgan va umummilliy texnogen hamda ekologik ofatlarga, ijtimoiy portlashga yoki davlat rahbariyatining xalqaro ichki muammolarni hal qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklashiga olib kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni aniqlashga olib keldi.

Ichki va tashqi tahdidlarning o'zaro chambarchas bog'liqligi hamda o'zaro bog'liqligi sharoitida davlatning iqtisodiy xavfsizligiga ichki tahdidlarning mavjudligi tashqi tahdidlarning o'sishini belgilaydi, xususan, globallashtiruv sharoitida davlat tomonidan tartibga solishning samarasizligi davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tashqi tahdidlarning paydo bo'lishi va amalga oshirilishini keltirib chiqaradi. Shu sababli, O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq:

- yalpi ichki mahsulotning qisqarishi investitsiya va innovatsion faollikning qisqarishi ilmiy-texnik va texnologik salohiyatning qisqarishi;
- kredit risklarining oshishi; sanoatning yetakchi tarmoqlarida asosiy fondlarning keskin ahvoli; ichki bozorni kengaytirishning past sur'atlari;
- asosan xomashyo xarakteriga ega eksportning irratsional tuzilishi; davlat tashqi va ichki qarzlarining muhim hajmlari;
- monopoliyaga qarshi siyosat va tabiiy monopoliyalarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining samarasizligi;
- aholining oziq-ovqat xavfsizligining og'ir ahvoli; energiya tejash siyosatining samarasizligi qimmat energiya resurslari va ularning past sifati. Mavjud sharoitlar va murakkab iqtisodiy hamda siyosiy vaziyatdan kelib chiqqan holda, tashqi investorlar e'tiborini jalb qila oladigan, inflyatsiyani jilovlay oladigan, aholi daromadlarini ko'paytiradigan va mamlakatning harbiy mudofaa qobiliyatini moliyalashtiradigan

individual ichki model O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti uchun najot va rivojlanayotgan bozorga ega mamlakatlar uchun namuna bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar ham ichki, ham tashqi bo'lishi mumkin, ya'ni ular mamlakatning o'zida ham, uning tashqarisida ham paydo bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ular milliy iqtisodiy tizimning normal faoliyat ko'rsatishi sharoitida (tartibga solishning bozor mexanizmlari) avtomatik ravishda yo'q bo'lib ketishi va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari yordamida neytrallashtirishni talab qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy sharoitda uni ta'minlashning asosi bo'lgan davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarni barvaqt aniqlash va oldini olish, har tomonlama ko'p mezonli chuqur tahlil qilishga asoslangan bo'lishi, ularni tizimlashtirish hamda ushbu tahdidlarga qarshi kurashishning eng samarali vositalari va mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Blohin, S.V. (2008), "The concept of economic security", Investicii: praktika ta dosvid, vol. 1, [Online], available at: <http://oad.rags.ru/vestnikrags/issues/issue0506/090508.htm> (Accessed 23.11.2015).
2. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-aprel O'RQ-471-son "O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi Qonuni, <https://lex.uz/ru/docs/-3610935>
3. Клебанова Т.С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: [монография] / Т.С. Клебанова, В.С. Пономаренко, Н.Л. Чернова. – Х. : ИНЖЕК, 2004. – 411 с.
4. Економічна безпека підприємств, організацій та установ [Електронний ресурс] / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін]. – Режим доступу \www/ URL: http://pidruchniki.com/1822061151265/ekonomika/osnovi_ekonomichnoyi_bezpeki_pidpriyemstva
5. Орлик. О. В. Економічна безпека підприємства: властивості, стратегія та методи забезпечення [Текст] / О. В. Орлик // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2т.]. – Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – С. 176-182.
6. Гумбольдт А. фон. Космос: Опыт физического мирописания: [пер. с нем. Н. Фролова]. – [2-е изд.] – М. : Тип. А. Семена, 2003. – Ч. 1. – С. 249.
7. Onyshchenko V., Yehorycheva S., Maslii O., Yurkiv N. (2020) Impact of innovation and digital technologies on the financial security of the state. Lecture Notes in Civil Engineering, vol. 181, pp. 749–759. DOI: https://doi.org/10.1007/978%2D3%2D030%2D85043%2D2_69
8. The Rio Declaration on Environment and Development (1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unesco.org/.../RIO_E.PDF